

av musiken mera oviss. Säkert har Bach då många gånger måst rätta munnen efter matsäcken och instrumentera för de krafter som stodo att få. På så sätt kan man sannolikt förklara att det finns en kantat utan sopraner. I stort sett kan man också i en kantatårgång följa hur de musikaliska möjligheterna ökas under skolårets lopp. De stora passionerna — vi kunna kanske här i korthet karaktärisera dem som stora kantater över passionstexten, vilken föredrages dramatiskt — dessa passioner bilda även ur synpunkten av de yttre resurserna höjdpunkten under året.

Dessa små notiser kunna lära en hel del. Först och främst att Bach icke bör och behöver uppföras med massor av medverkande. Särskilt viktigt att observera är att Bachs orkester var starkare än hans kör. Ger man därför Bachs verk, såsom i allmänhet sker i våra dagar, med

en stor kör på hundra personer eller mer, så förrycker man alldeles de klangliga proportionerna i hans musik, ger den så att säga ett falskt perspektiv. — Vidare bör man lägga märke till att några särskilda solister ej funnos anställda. Alla arior och recitativ i kantaterna och passionerna äro skrivna för gossröster och sjöngos av den bäste i vederbörande körstämman. Kvinnorna skulle på den tiden tåga i församlingen och fingo ej deltaga i kyrkokören. Man bör observera detta sakförhållande. Bach har för denna musik, för dess sopran- och altario, aldrig kunnat tänka sig den veka klangen och det mjuka av sig självt lätt sentimentala föredraget av kvinnliga sopraner och altar. Han har hört dem och tänkt dem med en viss pojkkaktig okänslighet och robust friskhet i både klang och uttryck.

Julius Rabe.

Liturgiskt-kyrkomusikaliska strävanden i nutidens västerländska kristenhet.

Tysklands evangeliska kristenhet.

Det finnes intet land i hela kristenheten, från vilket vår evangeliskt-lutherska kyrka i Sverige mottagit så rika skatter i liturgiskt-kyrkomusikaliskt avseende som just från det förr så högt ansedda och mäktiga men nu så djupt vanärade och förnedrade stora grannlandet söder om Östersjön. Vid reformationens införande i Sverige fingo vi från Tyskland mottaga ej blott grundvalen till vår gudstjänstordning utan även en hel del psalmer och psalmmelodier. Och sedan den svenska kyrkan fått en fast utgångspunkt för sina liturgiska strävanden, fick den sedermera och ej

minst under slutet av förra och början av detta århundrade mottaga nya kosteliga klenoder för det gudstjänstliga livet av oförgängliga skönhets- och uppbyggelsevärden. Åter och åter har denna källa söderut utgjutit nya välsignelsebringande flöden till fromma för det svenska gudstjänstlivet.

Den andliga fysiognomi, som mer och mer sätter sin prägel på snart sagt hela kristenheten, den romerska såväl som den evangeliska, visar oförtydbara drag av mystik och tillbedjan såväl beträffande gudstjänstlivet som kyrklig konst i allmänhet. Det är då klart, att det

evangeliska Tyskland skall i liturgiskt-kyrkomusikaliskt hänseende förete liknande drag som den övriga kristenheten. De problem, som denna allmänna riktning aktualisera, finna vi därför i Tyskland likaväl som hemma hos oss. Man kan knappast säga, att något här hemma är att betrakta som en enstaka företeelse, isolerad från den allmänna grundriktningen. Nästan alla de frågor, som sysselsätta oss här hemma i liturgiskt-kyrkomusikaliskt avseende, ha länge varit uppe därute. Så må t. ex. nämnas frågan och principerna för psalm- och koralboksgestaltningarna, såsom ställningstagandet till problemet om den gammalrytmiska eller den utjämnade formen, till problemet om de andliga sångernas behörighet eller icke i kyrkans gudstjänst, frågan om gudstjänsternas nygestaltningar i mera romersk anda eller med starkare dragning åt reformert håll, frågan om en mera liturgiskt betonad undervisning i kyrkomusik vid olika läroanstalter, frågan om organisationer till förmån för den kyrkliga körsångens främjande, frågan om utvägar att i denna tid av undanträngande av religions- och kyrkomusikundervisningen i seminarier och skolor finna nya former för en tillfredsställande utbildning i berörda hänseende m. m. Vi ha sålunda ofantligt mycket att lära av det evangeliska Tyskland för vår svenska kyrkosångsrörelse, likasom vi nog under den följande framställningens gång skola finna, att även den svenska kyrkosångsrörelsen särskilt i fråga om den liturgiska altarsången torde ha gjort framsteg framför de tyska landskyrkorna överhuvud, likasom vi i Sverige ha haft stor nytta av statsmakternas välvilliga ställning till och ekonomiska stöd för våra strävän-

den, något som väckt tyskarnas stora förundran.

För att kunna ge en så tydlig bild som möjligt av de ifrågavarande strävandena, har jag genomgått ungefär de sista tjugu årgångarna av de tre förnämsta tidskrifterna på ifrågavarande område, nämligen *Siona*, grundlagt av L. Schöberlein, fortsatt av Max Herold och hans son W. Herold, efter 1920 sammanslagen med *Kirchenmusikalische Blätter* under det gemensamma namnet: *Zeitschrift für evangelische Kirchenmusik*, utgiven av nämnde W. Herold och Carl Böhm med Nürnberg i Bayern såsom förlagsort. Dessa tidskrifter representera en konservativ ståndpunkt med troget vidblivande vid och utvecklande av den lutherska kyrkans egenartade traditioner. Vidare må nämnas *Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst*, grundlagt av F. Spitta (†) och J. Smeud, båda förutvarande professorer vid Strassburgs universitet i Elsass. Denna tidskrift representerar en mera liberal riktning och upptar olika strävanden även av den mest vittgående art åt vänster. Utgivarernas ståndpunkt företeer en dragning åt den reformerta kyrkans liturgiska traditioner. En god inblick i vad föreningslivet utträttat på kyrkosångens område ger *Korrespondenzblatt des evangelischen Kirchengesangsvereins für Deutschland*, utg. i Darmstadt och synes ha fortgått till sept. 1923. Denna periodiska facklitteratur har givit färskt intryck av det pulserande livet i Tysklands olika landskyrkor. Referat ha lämnats av de viktigaste arbeten, som sett dagen under senare tid. Även ha hänvisningar givits till andra närstående facktidskrifter, varför sålunda dessa tidskrifter jämte en del specialverk givit mig, såsom jag hoppas, en rätt

god bild av vad som rört sig i senaste tid i Tyskland¹.

Vad som bör tilldraga vårt ämne en uppmärksamhet även från icke-fackmäns sida är, att den liturgiskt-kyrkomusikaliska utvecklingen i Tyskland och kristenheten överhuvud ej är något som blott rör kyrkans utveckling, alldeles isolerat från de kulturella företeelserna i tiden. Tvärtom. Den liturgiskt-kyrkomusikaliska utvecklingen är ett led i den stora renässansrörelse, som pågått i kulturvärlden under 1800-talet. Det är bl. a. utmärkande för hela detta århundrade, att man genom att gå tillbaka till gångna blomstringstider framdragit och gjort reda för sig en oerhörd mängd stoff på kulturhistoriens och speciellt på konsthistoriens område. Detta gäller såväl den bildande konsten som musiken. Vi behöva med tanke på våra förhållanden blott nämna Nordiska museet och Skansen. Beträffande musiken kan nämnas det trägna samlandet av folkvisor, gånglåtar, framgrävandet ur bibliotekens gömmor av gammal kamarmusik, orkestermusik, skoldramer m. m., vilket allt emellanåt bringas till offentligt uppförande. Den, som önskar en sammanfattande framställning av denna stora musikrenässans i Tyskland, hänvisar jag till *W. Niemanns Die musik. Renaissance des 19 Jahrhunderts*. C. F. Kahnt Nachfolger, Leipzig 1911. Här ser man de liturgiskt-kyrkomusikaliska strävandena insatta i sitt sammanhang med alla närstående renässansföreteelser och

ävenledes huru framför allt vår härliga gamla kyrkomusik i denna renässans intager ett framstående rum. Förf. uttalar i företalet den förhoppningen, att hans framställning måtte i akademiska kretsar likaväl som bland utövande konstnärer finna ett välvilligt mottagande och i sin mån bidra till gemensamt glädjebbringande arbete. Det skulle även glädja mig, om genom denna uppsats även andra än facklärde komme i någon mån till klarare insikt uti att de liturgiskt-kyrkomusikaliska strävandena ej äro tämligen betydelselösa kyrkliga detaljfrågor utan äga liksom t. ex. nutida strävanden att restaurera våra kyrkor en stor kulturuppgift i nutidens kristenhet.

Äro sålunda de liturgiskt-kyrkomusikaliska strävandena ej minst i Tysklands evangeliska kristenhet att betrakta som ett led i en väldig renässansrörelse i tiden, som f. ö. ännu ej på långt när avslutats, blir vår uppgift att under ett par bärande synpunkter inränga det oerhörd rika stoff, som vårt ämne erbjuder. Tvenne sådana givas, om man tar i betraktande renässansen, sådan den framträder i teori och praxis. Med den teoretiska renässansen menar jag då i detta sammanhang kort och gott: *de litterära strävandena*, såsom sammilverk, upptagande gångna tiders psalmer, melodier, liturgiska ordningar m. m., ur vilka nutidens lärde öst för att kunna utgestalta sina psalm-, koral-, mäss- och körsångböcker samt de för dem grundläggande

¹ Särskilt tacksam har jag känt mig för en uppsats av prof. *W. Nelle* i *Schneiders Kirchliches Jahrbuch 1918*, benämnd *Zur Geschichte des gottesdienstlich-musikalischen Lebens unserer Kirche im letzten Menschenalter*, där jag under utarbetandet av denna uppsats — avslutad 1924 — i huvudsak återfunnit mina egna iakttagelser, ävenledes kompletterade på en och annan viktig punkt, särskilt i dessa strävandens förhistoria. Jag hade även förmånen att 1911 med statsunderstöd företaga en studieresa i åtta veckor i Tyskland, där jag sammanträffade med de förnämsta ledarna av den tyska kyrkosångsrörelsen.

agendorna, ävensom de principiella utredningar, som i sammanhang därmed kommit till synes. Den praktiska renässansen blir då desamma som dessa litterära strävandens frukt i kyrkans liv, huru dessa idéer slagit igenom i kristenheten, därvid man närmast kommer att tänka på *de levande faktorer*, som äro verksamma uti eller ha att göra med kyrkans gudstjänst. Vi kunna härvid tänka på huru den teoretiska renässansen influerat på sådana praktiska strävanden som *det liturgiskt-kyrkomusikaliska undervisningsväsendet, det kyrkomusikaliska föreningslivet och härmed sammanhörande gudstjänstlivet*.

Då det är fråga om *nutidens* liturgiskt-musikaliska strävanden i Tyskland, är det särskilt tvenne yttre företeelser som spela in i utvecklingen. Det ena är naturligtvis *kriget* med alla dess förödande verkningar på den religiösa kulturen, verkningar, som dock tvungit samtiden att djupare besinna sig på de problem, som här föreligga. Utan den oerhörda andliga påfrestningen och efterföljande nöden hade man kanske aldrig kunnat gå så på djupet i frågorna, som man gjort. Är kriget en faktor, som ligger i öppen dag, är den andra faktorn måhända mindre påtänkt men därför icke utan sin stora betydelse. Därvid tänker jag på det under kriget infallande *reformationsminnesåret 1917*, som utan tvivel i positivt avseende skänkt de liturgiskt-kyrkomusikaliska strävandena nya impulser.

I.

De litterära strävandena.

1. *Församlingssången.*

För att förstå strävandena beträffande psalm- och koralboksförnyelserna i det nuvarande Tysk-

lands evangeliska kristenhet måste vi gå ett stycke tillbaka i tiden och något nämna om *uppkomsten av de viktiga standard- och sammelverk, som ligga till grund för dessa förnyelser*.

Efter en hel del förarbeten, som i allmänhet äro att datera från den kyrkliga restaurationen efter reformationsminnesåret 1817 och som avsågo att befria församlingens sång från rationalismens torra förståndsmässighet, framträdde 1841 *Ph. Wackernagels* verk: *Das deutsche Kirchenlied von M. Luther bis N. Herman und Ambrosius Blaurer* och sedermera det stora verket: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des 17 Jahrhundert*s i 5 band 1864—1877. Dessa arbeten öppnade enligt W. Nelles utsago för samtiden en ny värld, nämligen begynnelsen av den klassicitetens guldåder, då reformationen kom med sina härliga psalmer, som ju i sin mån kunna sägas vara normgivande för alla tiders psalmdiktning. »Den tyska och den protestantiska urkraftens tiders kyrkosång träder här fram i sin enkelhet och monumentala storhet och talar för sig själv.» Den förnämsta betydelsen av Wackernagels arbeten bestod däruti, att man vid utgestaltandet av församlingssången fått *en fast grund* att bygga på. Dock vidlåde de förnyelseförsök, som skedde närmast efter denna tid, den bristen enligt Nelle, att man saknade måttstocken för omdömet om vad som för 1800-talets kyrkliga lyrik var lämpligt att taga med i en psalmbok och att man därför införde många mera till läsning och betraktelse lämpade psalmer, vilket ock berodde därpå, att man överhuvud ej tog tillbörlig hänsyn till melodierna.

Detta var enligt samme forskare så mycket märkvärdigare som näs-

tan samtidigt med Wackernagels verk den musikaliska synpunkten hävdades i ett annat monumentalt verk av *Frih. Karl v. Winterfeld*, nämligen: *Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältnis zur Kunst des Tonsatzes*, 1843—47. Detta arbete, som blev en psalmens historia ur sångsynpunkt öppnade tillika med samtidigt av *Layritz* och *v. Tucher* utkomma samlingsverk för kyrkan likasom också för tonkonsten överhuvud en fullkomligt i glömskan förborgad värld. »Nu först kunde den gudstjänstliga tillbedjans nyrestaurerade döm i stället för de vanliga färglösa rutorna i korfönstren — d. ä. psalmen, sedd utan sammanhang med melodien, den s. k. läsepsalmen — åter erhålla fönstermålningar, fyllde med gestalter och glödande färg — d. ä. psalmen i förening med sin till densamma ursprungligen hörande melodi.»

Vad som nu ock under utvecklingens gång kommer till synes är även *den rytmiska psalmsången*. Alltsedan rationalismens tid hade hade melodierna förts fram i jämn takt. En strid utbryter nu, om vars häftighet Nelle säger man knappt nu kan göra sig en föreställning. Dock framträdde de rytmiska koralerna före Luthersminnesåret 1883 ej i koraleditionerna mer än på några få ställen i Tyskland, särskilt i Bajern. De odlades blott i ett och annat bildat musikaliskt hem, i en och annan anstalt för inre mission, såsom i *Rauhens Haus*, men voro för övrigt främmande för församlingarna. Ej ens de vid denna tid uppblomstrande sångföreningarna, som med förkärlek framförde 1500-talets tonsättningar, vilka stundom anslöto till gammalrytmiska melodier av särskild eld och låga, tänkte på att föra de rytmiska principerna vidare utåt.

De gammalrytmiska principerna skulle dock få ett mäktigt handtag i ett tredje monumentalt verk, där de framfördes med ett verkligt bekännaremod. Det var uti *Ludwig Schöberleins Schatz des liturgischen Chor- und Gemeindegesangs nebst den Altarweisen der deutschen evangelischen Kirche, aus den Quellen geschöpft* i 3 delar, utg. 1865, 1868 och 1869.

Schöberlein hävdar där enligt Nelle, att *kyrkan har sin egen stil*. 1500-talet till mitten av 1600-talet är den klassiska perioden, ty *den förbundo sig tron, heligt gemensamhetssinne och sträng konstnärlig form med varandra*. Sångerna kunna väl vara individuella, blott i dem ren tro och sann kyrklig gemensamhetskänsla uttalar sig. Sch. hoppas, att med det fulla trosinnehållet och den rena kyrkotonen ur det förgångna ett genomsyrande skall ske i tidens strävanden på musikens område i allmänhet. I viss mån har hans hopp icke slagit fel, i det att kyrkomusiken mer och mer hävdad sin ställning såsom en särskild provins inom tonkonsten, ja även influerat på den världsliga musiken. En koral betraktas nu ej med ringaktning utan såsom ett konstverk, som givit impulsen till nya skönhetsvärden inom musiken.

Sch:s starka betonande av reformationstidens och den närmast denna efterföljande tidens företräde framkallade en viss ensidighet i förnyelsesträvandena på församlingssångens område, i det att man väl mycket ignorerade tiden efter denna glansperiod. Men denna överbalans braktes så småningom till jämvikt, i det att man vid urvalet i de nya psalmböckerna snart nog tog hänsyn även till senare tidens alster. Tiden efter reformationsminnesåret 1883 karakteriserar Nelle så, att psalmbö-

kerna visa en större säkerhet och inbördes överensstämmelse beträffande urval och textgestaltning. Såsom ledande principer för nutidens psalm- och koralboksförnyelser framhålles följande: 1) *Alla* tiders psalmdiktning värderas efter sin betydelse. 2) Originalets textavfattning gäller såsom *första* grundsats. 3) Man anser sig dock ha rättighet i förekommande fall ändra originalen. 4) De gammalrytmiska melodiformerna tillerkännes plats i koralböckerna, åtminstone såsom alternativ till de utjämnade.

Utom dessa tre standardverk, som för att använda Nelles ord, likasom »alpmassiv» resa sig upp och vars bäckar med sina välsignelser komma det gudstjänstliga livet till godo, måste jag nämna ännu ett, som värdigt ställer sig vid sidan av dem, ett, ur vilket man trots olika grundprinciper för övrigt alltid måste ösa vid varje koralboksförnyelse, ett i sanning lärt stort melodilexikon, som utgjorde frukten av 40-åriga strävanden vid sidan av f. ö. flitig lärare- och författareverksamhet, nämligen seminarieriktorn *d:r Johannes Zahns* arbete: *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder, aus den Quellen geschöpft und mitgeteilt*. 1889—1893. Det innehåller 8,806 melodier, varianterna oberäknade. Inräknat dessa gå melodiformerna upp emot 100,000. Z. går tillbaka till den första fyndorten för varje melodi, visar noga upp ombildningar och varianter och sammanställer sedan de sångböcker, där melodien återfinnes.

Joh. Zahn var född den $\frac{1}{8}$ 1817. Fadern var kantor, modern kantorsdotter. Han kom som yngling under inflytande av Wilh. Löhe och såsom student i Berlin av v. Winterfeld. Han utarbetade en gammalrytmisk koralbok för Bajern

tillsammans med bl. a. v. Tucher och Layritz. Han gick tillrätta med begreppet koral, som skulle våra psalmer i likhet med den romerska (gregorianska) koralen sjungas utan bestämd takt. Han hävdade med kraft, att våra psalmer äro folkmassiga sånger, som böra behålla sin ursprungliga rytm. Z. blev rektor vid seminariet i Altdorf och teol. hedersdoktor samt dog den 17 febr. 1895.

Såsom en fortsättning av Wackernagels verk, som slutade med reformationsårhundradet bör även omnämnas ett arbete av *A. Fischer* och efter honom fortsatt av *W. Tümpel*, omfattande ortodoxiens århundrade. Det heter: *Das Kirchenlied des 17 Jahrhunderts* och har utkommit i 6 band under åren 1904—16. Även ha skrifter publicerats, som vilja göra mera rättvisa åt pietismens och rationalismens sångalster. Ett sammelverk i detta avseende synes ännu ej ha kommit till stånd.

Sammanfatta vi det hittills sagda om de viktigaste standard- och sammelverk, ur vilka nutidens evangeliska Tyskland har att ösa, så kan det sägas, att *Wackernagel* öppnat dörren för 1500-talets klassiska guldålder i anseende till psalmtexterna, att *v. Winterfeld* ställt psalmerna i förbindelse med deras melodier, att *Schöberlein* givit fart åt strävandena att återföra melodierna till deras ursprungliga rytmiska livfullhet och hävdad kyrkosångens egenart inom tonkonsten, att *Zahn* genomforskat och klarlagt den evangeliska kristenhetens oerhört stora melodirikedomar, att *Fischer* och *Tümpel* fortsatt den av *Wackernagel* m. fl. påbörjade psalmens historia intill 1700-talet.

Mot denna bakgrund av psalm- och koralboksfrågans utveckling ha

vi nu att se den särskilt under och efter kriget fortlöpande litterära renässansen.

Man skulle väl knappast tänka, att krigets stormar kommit att avsevärt beröra det fredliga arbetet till gudstjänstlivets förkovran, där väl motsatta åsikter bekämpa varandra ehuru dock med andliga vapen. Men även hit ha krigets inflytelser sträckt sig. I de stora härarna sammanfördes fosterlandsförsvare från olika delar av landet. När man skulle sjunga psalmer vid militärgudstjänsterna, visade det sig, att både ord och melodier sjöngos av deltagarna helt olika beroende därpå, att man från hemlandskyrkan var van vid skiljaktiga textavfattningar och melodiföringar. Detta missförhållande gjorde en redan förut närd tanke aktuell, nämligen strävandet att åstadkomma *en enhetlig psalm- och koralbok för hela det evangeliska Tyskland*.

Tanken var som sagt icke ny. Redan 1854 hade en tysk evangelisk psalmbok, innehållande 150 kärnpsalmer, utgivits. Även hade man i senare tid för att motverka den befarade förbistringen låtit utarbeta *en militärsångbok* på föranstaltande av den tyska evangeliska kyrkosångsföreningen, som ock utgivit en psalmbok att användas vid dess allmänna kyrkosångsfester. Men kriget gjorde nu frågan om en gemensam psalmbok för hela Tyskland aktuell. Behovet härav var ej allenast starkt vid hären utan måste ju också göra sig gällande i hemtrakterna för att kunna underlätta deltagandet i gudstjänsterna för från andra landskyrkor inflyttade. En anledning varför så många nyinflyttade ej slöto sig till kyrkan ansågs vara, att man kände sig främmande för den där brukade psalm- och koralboken. Det gällde därför såsom ett första steg emot enhets-

tankens förverkligande att i en psalmbok framställa det för Tysklands evangeliska kyrkor gemensamma värdefulla psalm- och melodibeståndet. År 1915 utkom en på officiell väg föranstaltad koralpsalmbok: *Deutsches evangelisches Gesangbuch für die Schutzgebiete und das Ausland*. Denna bok innehåller 342 psalmer förutom folksånger. Den vill ej göra anspråk på att vara förbindande för kommande psalmboksförnyelser. Såsom ett försök att gå »den gyllene medelvägen» bemöttes den naturligt nog av skarp kritik. Det oaktat har den övat stort inflytande på den allmänna meningen och har betecknats såsom en milstolpe på vägen mot enhetstankens förverkligande. Prof. Nelle, som var medlem i kommittén för utarbetandet av denna psalmbok, har gjort det uttalandet, att en framtida enhetspsalmbok för hela Tyskland nog är en utopi så till vida, att de olika landskyrkorna med sina olika traditioner omöjligen kunna vara med om att i uniformerande syfte avstå från sina egna psalmer, som kanske författats av diktare från deras egna hemorter och sålunda blivit dem kära. Men i så måtto skulle enhetstanken kunna förverkligas, att varje landskyrka upptog för alla gemensamma till ord och melodi överensstämmande kärnpsalmer jämte det för den ifrågavarande kyrkan sär-egna. Sålunda skulle enhetstanken komma till stånd även utan en enhetspsalmbok. Den åldrige *prosten Kawerau*, som vid kyrkosångsföreningens firande av reformationens 400-årsminne i Eisleben 1917 höll festtalet, betecknade enhetstanken i psalm- och koralboksfrågan som en värdig uppgift för de evangeliska kyrkorna under »det femte århundradet» efter reformationen. Framtiden får nu utvisa i vad mån en-

hetstanken har livskraft nog att kunna genomföras.

En annan inverkan, som kriget haft, är att frågan om *de andliga sångernas berättigande i en psalm- och koralbok* blev särskilt brännande på grund av det i synnerhet i början av kriget starka hatet mot England från vars kulturvärld en stor del av dessa sånger härstammade. En mycket från artikel stod att läsa i Siona av *Pfarrer Zauleck*, där han går skarpt till rätta med engelsk »Singsang und Klingklang». Mot texterna göras i *formellt* avseende invändningar, i det han vänder sig mot det i engelsk-amerikanska världen ofta förekommande upprepadet. T. ex. ur den i vårt land brukade sången: »Min nåd är nog för dig, min nåd är nog för dig, jag nog för tid och evighet, min nåd är nog för dig». Detta betecknas såsom osmakligheter. Anmärkningarna framställas mot ej klart fasthållna bilder, t. ex. i svensk översättning av en sång ur de s. k. Reichslieder: »Den med kedjor *bundne* skall ha *rening* och få *frid*», i st. f. det riktigare: »Den med kedjor *bundne* skall ha *förlossning* och erhålla *frihet*. Angående *innehållet* anmärkes, att det dels rör sig inom för trånga gränser och ej i trons fullhet, dels att det ej är skriftenligt. Guds stora gärningar, som de tempore framställas under kyrkoåret, komma för litet fram. Första artikeln är för litet beaktad. Sonen träder nästan helt i Faderns ställe, vilket är oevangeliskt. Knappt finnes något om tron på Fadern utan blott på Sonen. Lov och tack hembäres mest till Sonen. Får ej Gud också framträda såsom den helige, rättfärdige, nitälskande Herren, så måste kristendomen därav lida. Man menar, att allvar och djup saknas, varför samvetslivet vanvårdas. Vad det kostar att bliva en

kristen, kommer för litet fram. »Nödandet» in i Guds rike betonas oriktigt. Såsom exempel anföres Nikodemus, som ehuru nära Guds rike ej nödgades. Nödga, rätt fattat, innebär den ivriga, troget sökande kärleken, som vill, att Faderns hus skall bliva fullt. Nödandet i sångernas mening kan föra många till botbänken men få till en allvarlig vändpunkt i livet. Kallelsegärningen betonades för litet. Det skulle smaka för mycket av denna världen. Så gås också skarpt till rätta med melodierna. Nästan aldrig moll. Tretakten är övervägande tvåtakten. Rytmen inbjuder till det slagdångeaktiga och oandliga. Melodiföringen är vanligen färglös och torftig. — Slutligen beklagas, att den engelska kyrkomusiken, som i mitten av 1600-talet, då en Purcell m. fl. levde, intog en så hög ståndpunkt, nu sjunkit så djupt. Framför allt vore den skadlig såsom förvirrande och förveckligande av den tyska folksjälen.

Man märker i denna framställning, huru författaren är påverkad av krigspsykosen, men man kan icke neka till att han dock ger åtskilligt även åt oss här i Sverige att tänka på.

Så vitt jag kunnat finna, utgöra sålunda det vetenskapliga samlandet och bearbetandet av det rika materialet jämte de tydliga enhetssträvandena i fråga om psalmboks-förnyelserna samt i någon mån ställningstagandet till frågan om de andliga sångerna det mest anmärkningsvärda beträffande den litterära renässansen i senare tidens evangeliska Tyskland, vad angår församlingssången.

2. Altarsången.

I landskyrkor med reformert be-känneelse eller anknytning därtill

spårar man så gott som ingen altarsång alls. I en del kyrkor utföres också hela gudstjänsten från predikstolen. Det enda spår, jag funnit av hithörande sång, var ett av församlingen sjunget »amen» i en liturgi från de akademiska gudstjänsterna i Strassburg.

Men så mycket rikligare förekommer altarsången i de lutherska landskyrkorna såväl i huvudgudstjänsten (högmässan) som framför allt i bigudstjänsterna (matutin och vesper). I Tyskland bibehöll sig en mycket rik altarsång efter reformationens införande, såsom *Kirchenrat D:r Max Herold* (†) i sin bok: *Alt-Nürnberg in seinen Gottesdiensten* kraftigt ådagalägger. Så småningom avtog den, och bigudstjänsterna förvandlades till predikogudstjänster. Avtagandet gick dock i Tyskland i betydligt snabbare tempo än hos oss, där, såsom biskop E. Rodhe påvisat, den gamla altarsången i bigudstjänsterna bibehöll sig ett gott stycke fram på 1600-talet. Även torde de svenska sångtraditionerna gå tillbaka på en ursprungligare och renare form än de tyska. Längre dröjde det i Tyskland likasom hos oss, innan en rikligare altarsång kom till bättre uppskattande. Först med *Schleiermacher* började ansatser till en förnyelse därav, i det att han betonade det växelvisas betydelse för gudstjänstens upplivande. Dessa tankar tillvaratogs sedan av *Kliefoth*, som betonade betydelsen av att altarsången i gudstjänsten framträdde i fixerad form. Under hans ledning uppstod *Cantionale für die evangelischen lutherischen Kirchen in Groszherzogthum Mecklenburg-Schwerin* år 1868 ff. samtidigt med Schöberleins ovannämnda *Schatz*, som ock innehöll äldre altarsång. I *M. Herolds Vesperale* återbördas åt kyrkan de gamla bigudstjänster-

na med invitorium; psalmodi, avsluten av antifon; benedictus; magnificat; Te Deum; versiklar m. m. Detta arbete har jämte andra legat till grund för svenska kyrkans *Vesperale* år 1915.

Av allt att döma synes f. n. frågan om altarsången i Tysklands evangeliska kristenhet mest tilldraga sig ett historiskt intresse under erkännande av bristerna i de nuvarande mässordningarna, men i vad riktning en nygestaltning skulle ske, framgår ej. I detta avseende står nog den svenska kyrkan ett stycke framför de tyska landskyrkorna ej minst genom de åtgöranden, som ägt rum på allra sista tiden. Vi äro nog mera medvetna om såväl medel som mål, därför att vi i liturgiskt avseende ej känna oss så beroende åt vare sig det romerska eller det reformerta hållet, som fallet är med våra trosfränder i Tyskland. Att man där i dessa frågor åtminstone på sina håll står rätt famlande, där om vittnar en uppsats av *Pf. Graff* i *Monatschrift*, innehållande en historisk undersökning av altarsången i Tysklands evangeliska kyrka 1517—1917. Han uttalar där en önskan, att reformationens minnesåret 1917 måtte bidra till att visa vägen ut ur dunklet och bringa de krafter i kyrkan till »vakenhet, som kunna alla hinder till trots föra henne mot ett allt tydligare fattat mål».

3. Körsången.

För att komma till rätta med de litterära strävandena beträffande körsången i nutidens evangeliska kristenhet i Tyskland, måste vi också gå tillbaka till att något nämna om de standardverk som denna synnerligen rikt på såväl luthersk som reformert botten flödande art av kyrkosång har att ösa ur samt klarläsa dessa verks betydelse.

Åter måste jag allra främst nämna *Schöberleins Schatz*, som också omfattar körsättningar från den lutherska kyrkans glansperiod lika väl som *v. Winterfelds* omnämnda monumentala verk: *Der ev. Kirchengesang und sein Verhältnis zur Kunst des Tonsatzes*. Denna fornprotestantiska körsång, som under ett århundrade legat på skräphögen, kommer nu åter till heders. Hela andan däruti är så olik vad man förut betraktade som kyrkomusik. Framträdandet av dessa tonsättningar utgjorde en hälsosam reaktion mot dels det ofta ihåliga patos i tonsatserna från neologiens tidevarv, dels sentimentaliteten hos Mendelssohns efterföljare. Harmonierna äro fria från såväl braskande pomp och ståt som från romantisk känslsamhet. »I klarhet och renhet, hållna inom en kysk måttfullhets gränser, skrida tongångarna stilla framåt och försätta därmed åhörarna utom kretsen av subjektiva, världsliga känslor in i en helgad, överjordisk värld, där de ge uttryck åt de djupaste känslor av sorg och glädje, bot och lovsång, och över dessa olikartade stämningar vilar den saliga stillheten från fridens Gud.» Med dylika ord karakteriserar Schöberlein själv i sitt förord den fornprotestantiska musikens anda. Bland mästarna på denna tid återfinna vi i vårt Hymnarium sådana som Hassler, Eccard, Prætorius, Vulpius, Barth. Gesius, Leisring, M. Franck, Pachelbel, Jacob Gallus m. fl.

I Schöberleins verk förekommer knappast J. S. Bach och dennes föregångare H. Schütz. Det anmärktes en gång till mig, att detta »såg ut som en tanke». Och det förhåller sig verkligen så. Fr. Spitta, som i *Monatschrift* år 1913 lämnar en minnesteckning över Schöberlein i anledning av 100-års-

dagen av hans födelse, framhåller där, att Schöberlein »stod ganska oförstående inför Bachs kyrkokantater» och »säkert hade en koral-sats av Johan Eccard i hans vågskål vägt betydligt tyngre än ett passionsoratorium av Heinrich Schütz». Detta underskattande torde huvudskaligen bero på att Bach och Schütz-renässansen knappast börjat, då Schöberlein skrev sina verk, utan ännu befann sig på ett förberedande stadium, samt även därpå, att Bachkantaterna med deras recitativ och långa arior mera verkade som konsertprodukter, vilket stötte Schöberleins liturgiska sinne, Schöberlein fattade körsången och kyrkomusiken ej såsom tämligen umbärligt sirat, en grannram omkring gudstjänstens olika delar, utan såsom ett *medarbete i framställningskonsten* av det heliga ordet, en Gudsordets verkliga förkunnelse. Och så högt få nog *Musica sacras* tjänare tänka om sin uppgift i gudstjänsten, att de under handhavande av tonkonstens uttrycksmedel äro ingenting mindre än *medpredikanter* och *medbedjare*, vare sig de tjäna från orgelbänken och dirigentpulpeten eller från altaret eller från bänkrummet nere i kyrkan.

Kan sålunda Schöberlein, i viss mån bländad av glansen från protestantismens guldålder, i någon grad ej fritagas från *en viss arkaisk ensidighet*, så är dock även om körsången hans evärdeliga förtjänst »att hava *lyft densamma upp ur neologiens utarmade och av blodstomma abstraktioner förtorkade tillstånd*», för att tala med W. Herold. Numera råder ej minsta tvekan att icke *enskilda delar* av Bachs och Schütz' verk, såsom framför allt den förres körkoraler, låta väl inlemma sig i det gudstjänstliga sammanhanget.

Sålunda se vi vid sidan av det Schöberleinska »alpmassivet» tvenne andra dylika resa sig upp. Därvid tänker jag på strävandena att åt gudstjänstlivet återbörda *Johan Sebastian Bach* och den här i Sverige ännu rätt okände *Heinrich Schütz*, till vilka vi nu övergå.

»*Joh. Seb. Bach — vår kyrkomusikbibel*», så talar Tysklands nu måhända främste levande kyrkokörkomponist *Prof. Dr Arnold Mendelssohn* vid tyska kyrkosångsföreningens centralstyrelses sammanträde i Eisenach 1916. »*Bach är själva ryggraden, som uppbär vår kyrkomusik*», yttrade *Supertendenten Rothert* 1911 till mig. *Pf. Glebe, Bochum*, en av kyrkosångsrörelsens märkesmän yttrar 1917: »Vi stå mitt i en Bachrenässans, som genom kriget ej kommit i stillestånd utan vunnit i styrka och klarhet. — Bach har utlagt de lutherska psalmerna med eldstunga!» Vad Luther, de protestantiska psalmernas märkesman, framfört, när i Bach sin konstnärliga avslutning, i det att dessa psalmers melodier bilda medelpunkten och grundlaget i Bachs kyrkokantater och oratorier. Dess kyrkoraler äro i sin sättning små fulländade konstverk av betagande glans — oumbärliga för den kyrkliga körsången!

Men huru blev då B. återbördad åt gudstjänstlivet? *Felix Mendelssohn* gav första impulsen härtill genom framförandet av *Matteuspassionen* 1829, vilket år satts som ett märkesår för 1800-talets hela musikaliska renässans. Dock dröjde det ända till 1850, innan *Bachrenässansen* kom fullt i gång. Då bildades av flera bland Tysklands mest bemärkta storheter på musikens område, däribland *Fr. Liszt, Otto Jahn, M. Hauptmann, A. B. Marx, Moscheles, Rob. Schumann, L. Spohr, F. David, det gamla*

Bachsällskapet, som på *Breitkopf* och *Härtels* förlag utgav en fullständig kritisk upplaga av alla *Seb. Bachs* verk. Det utfördes med äkta tysk grundlighet under 46 år då det låg färdigtryckt i 59 stora folioband. Största förtjänsten vid redigerandet av detta sammelvärk tillkommer *W. Rust*, kantor vid den berömda *Thomas-skolan* i Leipzig († 1892). En framstående fackman har om detta arbete yttrat: »*Tyskland har i senare tid haft tvänne stora företeelser, nämligen Bismarck och — gamla Bachsällskapet.*»

År 1900 upplöstes detta sällskap och ersattes av *det nya Bachsällskapet*, vars uppgift blev att om möjligt göra mästartens verk till en levande makt i det tyska folkets liv och i sådana länder, som voro tillgängliga för allvarlig tysk musik. Stiftaren av *det nya Bachsällskapet* var *Geheimrat Dr Herman Kretschmar*, direktör för kyrkomusikkonservatoriet i Berlin. Föreningen söker vinna sitt ändamål genom att 1) föranstalta »*vandrande Bachfester*». Dessa avse ej blott att i olika delar av riket göra mästartens musik känd genom mönstergilla framföranden av hans verk, utan ock bereda tillfälle till diskussioner för *Bach-forskningens* vänner samt f. ö. utgöra en samlingspunkt för alla representanter av konstriktningar, som ansluta till *Bach* och hans samtid. Vidare 2) drager föreningen försorg om utgivandet av *billiga och goda upplagor av Bachs musik* för att så än mer göra mästarten känd och uppskattad. Slutligen 3) har föreningen i Eisenach inköpt det hus, där han föddes, och inrättat det till ett *Bachmuseum*.

När den evangeliska kyrkosångsföreningen efter det stora sammanbrottet, försvagad genom kriget och inre omstörtningar, höll sin årshögtid i samband med *den 8:de Bach-*

festen i Leipzig, yttrades följande tacksvärda ord om Bachs stora betydelse för samtidens Tyskland: »Allt vekligt, svagt, sentimentalt försvinner, alla medgivanden åt effektsökeri bliva till intet, då Joh. Seb. Bach har ordet. Hans musik är det stålbad, i vilket vi vilja förnyas; den är den måttstock, efter vilken vi mäta allt annat. Vår uppgift är att skänka den åt vårt folk.»

Bredvid det stora »Bachmassivet» reser sig ett annat, som jag skulle vilja kalla »Schützmassivet», m. a. o. den under 30-åriga kriget levande store föregångaren till Bach. Heinrich Schütz' samlingsverk, utgivet i 17 band av Ph. Spitta, en bror till den förut omnämnde Fr. Spitta. Geheimrat Smend citerar i ett nyligen hållet föredrag ärkebiskop Söderblom, som vid ett tillfälle fällt det betecknande yttrandet, att »Seb. Bach är den femte evangelisten». Smend förklarar: »Jag skulle snarare vilja säga, att Schütz är den femte och Bach den sjätte evangelisten».

Detta omdöme låter så underligt, att man vore frestad anse det bero på att Smend, som tillsammans med Fr. Spitta under deras professorstid i Strassburg nedlagt det hängivnaste arbete på att bringa Schütz' verk till utförande, väl mycket försett sig på den store mannens förtjänster. Men den av Smend uttalade paradoxen bär nog uti sig en viss sanning, som framgår av en intressant jämförelse, som F. Spitta gör i en artikel i Monatschrift 1914 mellan B. och Sch., där han bl. a. ställer B:s Matteuspassion vid sidan av Sch:s Johannespassion. Spitta kommer därvid till det resultat, att B. idealiserar de bibliska situationer han framställer, under det att Sch. står fram såsom fullödigt realist och dramatiker. Därigenom komma ju Sch:s i sina ton-

skildringar den bibliska sanningen närmare. Såsom belägg för sitt påstående tar Spitta i betraktande översteprästerernas 8-stämmiga kör i slutet av Matteuspassionen, då de inför Pilatus framhålla: »Herre, vi ha dragit oss till minnes, att den förrädaren etc.». Man väntar då, att i musiken skall framträda ett uttryck av hån och förakt. Nej, B. förlämnar åt denna kör en festlig prakt, såsom reciterades prästernas utsago av den kristna kyrkan, då den vid påsken uttalar orden i det säkra medvetandet om sin Herres förestående triumferande uppståndelse. B. idealiserar alltså, men han målar i alla fall, så att han i sin idealism ej förlorar kontakt med den nakna verkligheten. När översteprästererna i kören hunnit till de orden, som de citera av Jesus: »Efter tre dagar skall jag uppstå etc.», målas bestämdheten i situationen i livliga färger, i det att B. låter den ena stämman sätta in efter den andra med fast markerade åttodelar. — I motsats härtill, framhåller Spitta, står Schütz fram som en skarp exeget, som med underbar finhet tränger in i tankarna hos den i musik satte författarens framställning, och återger på överraskande sätt deras olika skiftningar. Schütz har skrivit en passion till varje evangelist, och en jämförelse mellan t. ex. hans Matteus- och Johannespassion visar, huru han förstår att helt sätta sig in i deras olika individualiteter. Matteuspassionen får en mera mörk lidelsefull framställning. Över Johannespassionen vilar en stämning av ljus stillhet och fridfullhet. Alltså, för att återgå till Smends yttrande, förtjänade Schütz såsom realist att betecknas såsom »den femte» och Bach såsom idealist såsom »den sjätte evangelisten».

Schütz' musik förde länge en

obemärkt tillvaro. I mitten på 1850-talet gavs en hopgjord mosaik av hans fyra passionsoratorier, som mottogs med bifall. Så rättades saken av Arnold Mendelssohn, i det att *Johannespassionen* uppfördes 1881, vilken sedan återuppförts flerfaldiga gånger och även hittat vägen både till Egypten och Argentina. Förutom dessa passioner har Sch. skrivit ett oratorium: *Jesu sju sista ord på korset*, efter vad det såges mättad av en intensiv passionsstämning.

En särskild historia är knuten vid återfinnandet av hans *juloratorium*. Detta befanns vid unotäckandet vara defekt. De felande notbladen stodo ej att finna, varför A. Mendelssohn komponerade lämpliga »intermedia», så att det hängde ihop. Emellertid hittades de felande bladen efter en del år av en d:r Scheering — på universitetsbiblioteket i Uppsala! Den tyske kapellmästaren Gustaf Düben, som hitflyttade och blev organist i tyska kyrkan i Stockholm, menar man, om jag ej minns fel, ha fått med sig till Sverige blott delar av juloratoriet, vilket nu kunde givas i sitt fullständiga skick.

Vidare har Schütz skrivit *Musikaliska Exsequier*, avsedda för begravningar. En av dem hörde jag i Tyskland och var av gripande verkan. Så ett *tyskt requiem*, uppfört vid hans landsherres, Heinr. Reuss Posthumus', begravning till de bibelspråk, som fursten låtit sätta på sin redan i livstiden förfärdigade likkista, samt till texten, som fursten valt för likpredikan, samt slutligen till Simeons lovsång.

Vidare ha vi *Bibliska scener*, t. ex. fariseen och publikanen, den 12-årige Jesus i templet, vilken sistnämnda innehåller en dialog mellan Josef och Maria i kromatiskt klagande tongångar, varpå Jesus sva-

rar, liksom återvändande från en annan värld: »Varför — sökten — I — mig?» där orden avbrytas av naivt gjorda gånger i violinerna. Dialogen mynnar ut i en trio mellan honom och föräldrarna till 84:de psalmens ord: »Huru ljuvliga äro icke dina boningar, Herre Sebaot.» Därefter avslutas kompositionen med orden: »De, som bo i ditt hus, lova dig beständigt» — onekligen en vacker sammanställning.

Så har han även skrivit *Cantiones sacrae*, 40 fyrst. sånger; *Musicalia ad chorum sacrum*, 29 st.; *Davidspsalmer*, 26 st. Bland hans *Konserter*, 55 st., förekommer, såsom Spitta säger, den eldsprutande kvartetten: *Veni sancte Spiritus*.

Schütz har nog liksom även *Händel*, vars samlade verk *Chrysander* utgivit under åren 1858—67, ej så mycket slagit igenom i den tyska kyrkosångsrörelsen. F. Spitta klagar över att yrkesmusikerna ofta sakna historisk orientering och med användande av normer, tagna från den moderna musiken, vid bedömandet av Sch. ställt sig oförstående. Kanske han också verkar skäligen torr för oss, jämförd med Bachs saft och kraft. Emellertid har Schütz' musik varit rikt odlad vid det evangeliska lärosätet i Strassburg, varom längre fram.

Sammanfatta vi vad som sagts om de förnämsta samlings- och standardverken för den kyrkliga körsången, så kunna vi säga, att *Schöberlein* och *v. Winterfeld* öppnat vägen till kännedomen av fornprotestantismens tonsatser, ävenledes lärt oss känna äldre mästare inom den romerska kyrkan, att *Bachsällskapen* åt kyrkan återbördat Bach och hans samtid, *Ph. Spitta* återgivit oss Schütz och *Chrysander Händel*.

Sedan finnas ju körkompositioner från senare tider i legio. Så-

som särskilt framstående må nämnas sådana av *Herzog, Mergner, Ph. o. Karl Wolfrum, Arnold Mendelssohn* bl. många andra. Även ha förtjänstfulla körsångböcker utgivits såsom av *Herzog, Lützel, Kocher* m. fl. Nästan varje landskyrka har sin särskilda körsångbok. Kriget och det därunder infallande firandet av reformationen har framkallat en mängd tonsättningar, avsedda för krigsbönegudstjänster och reformationsfestligheterna. Särskilt ha många sättningar gjorts till melodier till Luthers psalmer. Såsom anmärkningsvärt må ock nämnas, att *prof. O. Richter*, Dresden, sökt leda i bevis, att Luther också var körkomponist. I Greffs drama: Lazarus, som utgavs 1545, förekommer en tonsats: *Non moriar, sed vivam* ur Ps. 118: 17. Huruvida Luther komponerat musiken härtill eller icke, kan nog aldrig säkert fastställas. Men faktum är, att Luther ägde så mycken musikalisk begåvning och insikt, att han ej blott hörde oriktigheter i stämföringen utan även kunde med pennan i hand rätta felen. I förbigående må nämnas, att F. Spitta gått skarpt till rätta med idealiseringen av Luther såsom den evangeliska kyrkosångens fader, men en redogörelse härför skulle föra oss väl mycket in i detaljer. Om reformationsminnets ytterligare betydelse få vi tala i ett annat sammanhang, då vi komma till den praktiska renässansen.

4. Liturgierna.

Vi ha hittills sett de tre historiskt givna arterna av kyrkosång betraktade var för sig. En alldeles särskild betydelse få dessa arter, när de framtråda i sina liturgiska sammanhang. Likasom en avbruten ros, stucken i ett vackert slipat glas,

företer en angenäm anblick, men rosens skönhetsintryck stegras, om man i stället finge se den obruten sitta kvar på sin buske i sin naturliga omgivning av blad och grenar, så framtråda också i detta fall dessa historiskt givna arter i mera uppbyggande kraft och skönhet, om de förekomma i sin liturgiska omgivning. Det har därför sin betydelse för vårt ämne att taga kännedom om principerna för de liturgier, där dessa arter organiskt äro inlemmade. Vi ha då att först taga i betraktande

a. *Äldre ännu gällande liturgi-former, som gå tillbaka på Luthers mässordningar och liturgi-former av reformert ursprung.*

Konung Fredrik Wilhelm IV av Preussen (1840—1861) tillkallade Felix Mendelssohn för att med honom samråda om gudstjänstens utsmyckning med sång och musik, och konungen ville, att Mendelssohn skulle inge lämpliga förslag härtill. Men den store mästaren, som skrivit så mycket andlig musik, avböjde denna anhållan under beklagande, att han ej rätt visste, i vilka banor den av konungen önskade gudstjänstreformerna skulle bäst förlöpa. Man hade vid denna tid ej ännu den liturgiska sidan av saken klar.

Den, som visade vägen till den lutherska gudstjänstens restaura-tion, var *Schöberlein* i sin *Schatz*, där de i densamma upptagna gudstjänstordningarna ansluta sig till de-temporeprincipen. Denna blir ännu mera framhävd i *Freiherr Rochus von Liliencrons* († 1912) *Chorordnung*, där varje söndag får sin gudstjänstliga karaktäristik *efter episteln och evangeliet*. Liliencron fastställer fyra grundsatser: 1) all äkta kyrkomusik skall ha *för församlingen bekanta textord*; 2) de skola för varje söndag vara

liturgiskt fixerade; 3) hela innehållet skall ansluta sig till epistel och evangelium; 4) lika liturgi skall tillämpas såväl i domkyrka som bykyrka. Härmed inställas gudstjänstens sångbeståndsdelar i organiskt sammanhang med det liturgiska. Kyrkosången blir sålunda ej en musikalisk prestation utan framför allt uttryck för *gudstjänstlig bön, åkallan, tack och lov*. Även framträder i dessa gudstjänstordningar *det växelvisas eggande moment*, såsom när liturgen intonerar och församlingen svarar, eller när kör och församling växelvis sjunga de olika psalmversarna. Även förmärkes i den liturgiska anordningen *en stigande progression*, därvid kulmen nås uti »Hauptlied» efter predikan. Genom dessa samverkande orsaker vill man utvinna, att gudstjänsten motsvarar sitt ändamål att bliva ett sannskyldigt böne-, tack- och lovoffer till befordrande av en stärkt gudsgemenskap, mera iståndsatt till att i livet omsätta de evighetskrafter, som man i gudstjänsten mottagit. Detta är just vad *uppbyggen* innebär (1 Kor. 14: 12).

Ett mycket intressant arbete utkom 1920 av P. Graff: *Geschichte der Auflösung der alten gottesdienstlichen Formen in der evangelischen Kirche Deutschlands bis zum Eintritt der Aufklärung und des Rationalismus*. Författarens mening är att fortsätta med en ny del allt ifrån rationalismen till nutiden samt i en tredje del draga de praktiska lärdomarna för nygestaltandet av det gudstjänstliga livet. I en artikel i Monatschrift 1921 anlägger han en psykologisk syn på gudstjänstproblemet och formulerar därvid vad han kallar liturgiska livslagar, som finnas i all kult, även den judiska och utomkristliga. All kult bör sålunda för att tillfredsställa mänskokoandens behov upptaga trenne

moment: uttryck för 1) *skuldkänslan*; 2) *förtroendekänslan* och 3) *tacksamhetskänslan*. Dessa moment finna vi särskilt klart framträdande i de gudstjänstordningar, som återgå på Luthers mässordningar, nämligen i syndabekännelsen, trosbekännelsen och lovsången.

Men dessa livslagar träda också fram i *de reformerta liturgierna*. Grundformen för en reformert gudstjänst följer detta schema: 1) *sång*, 2) *bön*, 3) *textläsning och predikan*, 4) *bön* och 5) *sång*. Detta schema går igen i våra bönhus med olika variationer utan fixa moment utom möjligen välsignelsen och apostolisk slutönskan, som stereotyp avslutning. I de tyska landskyrkor, som gå tillbaka på reformerta traditioner, är det liturgiska i regel fixerat beträffande böner och psalmer, vanligen hämtade ur äldre tiders rika kärnskatter.

Men ehuru den reformerta kyrkan i regel saknar altarsång, har dock detta till synes torftiga schema utfyllts med en rikedom av kyrkans bästa bön- och sångskatter såsom en frukt av den liturgiskt-musikaliska renässansen. Därvid har också principiellt gjorts gällande kravet på *enhetligt formade gudstjänster* omkring ett bestämt ämne för varje söndag. Den tid är också nu sedan länge försvunnen, då man rent av satte en ära uti att t. ex. på julen predika om Jesu död och på påsken om hans födelse för att så markera sin frihet och obundenhet gent emot lutherdomen. Detemporeprincipen fasthållles med bestämdhet. Spitta och Smend hålla före, att söndags-evangeliet är den fasta punkt, kring vilket allt annat skall gruppera sig. Därför fingo deltagarna i det praktiskt-teologiska seminariet i Strassburg välja psalmer, körsånger, böner och textläsningar i anslutning till evangeliet. Textläsningarna

borde förekomma ur evangelierna, gamla testamentet och breven. Den felande altarsången får på sätt och vis en ersättning i växelsång mellan kören och församlingen i psalmer. Även förekommer i de reformerta kyrkorna understundom solosång. Vid sidan om denna ordning har yrkats på upphävandet av även de fasta evangelietexterna med fritt val av texter efter de stora högtidernas karaktärer och för övriga »färglösa» söndagar t. ex. ett fortlöpande ämnesval så att trosläran hinner fullständigt genomgå under kyrkoåret (Arper och Zillesen). Eller också vill man ordna allt efter predikans ämne, varvid man i koncentrationens intresse även kan påfordra strykning av t. ex. trosbekännelsen och allmänna kyrkobönen (Voss).

De på Luthers mässor eller på reformert tradition återgående liturgiska ordningarna äro ännu merendels gällande så gott som överallt. Den lutherska typen återfinnes huvudsakligen i norra Tyskland samt Bayern, den reformerta framför allt i sydvästra Tyskland. Dessutom ha vi den unierade kyrkan, som upptager litet från båda hållen, mest i de norra delarna av landet. Emellertid medförde världskriget och det stora sammanbrottet efter detsamma, att kyrkorna övergavs, varför Tyskland f. n. i kyrkligt avseende befinner sig i ett nödläge. Det var som hade de stora massorna förlorat tron på Gud och i stället hamnat i krass materialism eller också trötta på allt hängivit sig i den romerska kyrkans armar.

När reformationsårets firande år 1916 förbereddes i den stora kyrkosångsföreningens centralstyrelse, uttalade Smend, att man efter kriget hade att vänta, att katolicismen och materialismen skulle göra stora landvinningar. Detta har också av-

speglat sig i de liturgiska strävandena. Förutom de gamla ännu gällande lutherska och reformerta gudstjänsttyperna ha vi ock, i synnerhet efter kriget att taga med i räkningen

b. *Katolicerande liturgiformer.*

När tronerna störtade samman riktade man sina blickar mot »det altare, som icke bäva kan». I stället för »litet predikan och sång» i de protestantiska kyrkorna, drogs man till den romerska kyrkans altarmässa, i sin mystik och symboliskt rika utgestaltning mycket skönare, imponantare. Alltså en medeltidsromantik är nu i antågande liksom efter de europeiska krigen för hundra år sedan. Ungefär så talar Smend om romerska mässans makt i nutiden. Den utövar sin tilldragande verkan på trötta sinnen, då den ej uppställer några krav på deltagarna. De få tänka vad de vilja om dess mystiska karaktär. De kunna i full frihet, oberoende av prästens personlighet, hänge sig åt sina egna betraktelser. Det tysta momentet vid förvandlingsundrets förförande är av betagande verkan. Gammal tradition, utbredd och lika utformad inom hela den romerska kristenheten, ger åt mässan det ärevördigas glans. Vid ett besök i Münster, som lordmayorn av London gjorde, satte han som en ära att få tjäna den celebrerande prästen under mässan. En fullhet av föränderlighet äger ock rum i mässans utgestaltande från stilla mässa en tidig morgonväkt, kanske utförd utan någon åhörare, till en mässa, utförd i de mest imponanta former, under utvecklande av all kyrklig ståt och prakt. Korteligen, för att använda Smends egna ord och ej bara hans här ovan refererade iakttagelser: »Fornvännen såväl som expressionisten, målaren liksom

musikern, teaterälskaren liksom beundraren av ljuseffekter, konstnären liksom bokmalen, den grovt ogudaktige liksom den mest hängivet troende — för alla passar den romerska mässan.» Hårtill kommer nu också den romerska kyrkans härliga sång och musik, som ej gärna kan lämna någon enda oberörd.

Smends profetiska ord om den romerska kyrkans framgångar efter kriget besannades. En evangelisk präst i Berlin manar sina ämbetsbröder till massflykt in i den romerska kyrkan. Men där man ej så ville rata det reformatoriska arvet, gjorde man i stället försök att efterbilda den romerska mässan.

År 1918 bildades *Hochkirchliche Vereinigung*, därvid följande satser uttalades: 1) man vill starkare betona sakramenten och deras objektiva karaktär, som fattas såsom ett verkande *ex opere operato*; 2) man vill, att predikans moment skall träda tillbaka i avsikt att genom en rikare liturgi göra församlingarna mera självverksamma och självständiga; 3) Man vill med den romerska kyrkan som föredöme bättre tillgodose skönhetskravet (altarprydnader, mässkläder m. m.) och så omgiva det heliga innehållet med värdiga former. — Visserligen strök man snart uttrycket »*ex opere operato*» såsom väl anstötligt, ävenså kravet på mässkläderna såsom för många protestantiska sinnen därute verkande väl mycket romerskt.

I föreningens organ »Hochkirche» från 1919 ha dessa satser bredare utförts. Det centrala i gudstjänsten är ej predikan utan nattvarden. Predikan må förbereda nattvarden, som är det huvudsakliga, då gudsgemenskapen vinnes genom själens försänkande i gudsundrets mystik. Såsom förberedelser hårtill förekomma i liturgien

rytmiskt uttalade gemensamma böner, psalmodier, växelsånger, som mynna ut i tyst bön på knä vid välsignelsen av nattvardshåvorna. Nattvardens sakrament, så ställt i gudstjänstens centrum, förverkligar Herrens nådesnärvaro »i, med och under» de heliga symbolerna — ett föremål för församlingens tillbedjan och firning.

För att göra detta moment så tilldragande som möjligt förekommer en del romerska bruk, såsom rökelse, korgossar, vit prästerlig dräkt o. s. v.. Man föreslår följande processionsordning: 2 korgossar med brinnande vaxljus, 2 med rökelsefat, 2 äldste med hostian och den med vin fyllda nattvardskannan, sist pastor med kalken, höljd av kalkduken.

Släktskapen med den romerska mässan är ju omisskännelig, men man försvarar sig med att man går tillbaka till gammalkyrkliga, eumeniska former.

Nattvarden betraktas som en offerhandling. Följande tes framställdes vid arbetsutskottets sammankomst i Berlin 1921. Ur offerdödens på korset väsen skall offerbegreppet härledas och överföras på nattvardshandlingen. Offrets väsen ligger i det inre offersinnet, i det fullkomliga självhängivandet åt Gud, som måste genom en *real eller ekvivalent förändring eller omgestaltning av offergåvan i en offerakt finna ett symboliskt uttryck*. Man yrkar på en förnyad, djupgående genomarbetning av offerbegreppet. Med denna i tesen framställda uppfattning hänger också uppfattningen av Kristi reala närvaro i nattvarden tillsammans. Man överväger inträdandets och fortvarons moment av vad man kallar *numen præsens* (= Kristi reala närvaro i nattvarden). Predikan och bön kan ju föra oss nära det gu-

domliga, men i *nattvardens numinösa moment* (= då Kristus personligen uppträder) sammanträngas alla återlösningens mysterier. Där kommer det objektiva, ogripbara, heligt aningsfulla fram, i festlig firning framställda, skådade och i stilla gemensam tillbedjan anammade. Den stilla bönen i nattvarden är framför allt formen för den rena tillbedjans moment.

Församlingens självverksamhet kommer fram i växelsångerna, litanian, trosbekännelsen. Delar av liturgien tillägges ock kören. —

Liknande katolicerande drag framkomma ock i *Rudolf Ottos bok »das Heilige»*, utg. 1917. Han vänder sig mot det ensidiga förstånds-momentet i religionen. Där framhåller han det numinösa moment, som hos människan verkar en reflex i känslan, nämligen *mysterium tremendum*, då människan liksom bländas av glansen från den Helige. Härav drar Otto slutsatser för gudstjänsten. Han vill mönstra bort sådana böner och sånger, som ha allt för mycket av det förstånds-mässiga uti sig. I en uppsats »*Schweigender Dienst*» framställer han den om kväkarna påminnande satsen: *den kultiska tystnaden är gudstjänstens högsta andliga form*. Den är av trefaldig art: 1) *den numinöst sakramentala tystnaden*, d. v. s. det ögonblick, då numen præsens uppleves; 2) *den väntande tystnaden*, d. v. s. då man avvaktar inträdandet av detta ögonblick; 3) *den enande tystnaden*, d. v. s. då vid inträdandet av detta ögonblick en mystisk gemenskap, ett ett-var-dande, en »kommunion» uppstår. Detta kan upplevas i den förtroliga kretsen eller i ensamhetens stunder. Men det kan ock framträda i gudstjänsten utan att man därför behöver någon stor liturgisk apparat eller någon förvandlingsteoriens

mystik. Den kan framträda i enkel, ren andlighet.

På grund härav vill O. ha två slags gudstjänster: 1) *en predikogudstjänst*, som utan vidare omvägar för snabbt fram till predikan och som avslutas med psalmsång och orgelspel; 2) *en gudstjänstakt för upplevande av det numinösa*. Den begynner med præfation och sanctus, fortsätter under böner, fördelade mellan prästen och diakonerna, ömsom sång, ömsom tal, slutligen övergående till ett anropande om Guds närvaro just i den heliga tystnadens snart inträdande ögonblick. »Nalkens mig, så skall jag nalkas eder» — höres såsom ett gudomligt svar, uttalat bland en av de tjänsteförrättande. Därpå följa de orden: »Herren är i sitt heliga tempel, hela världen vare tyst inför honom!» (Hab. 2: 20). Församlingen knäböjer, fullkomlig tystnad råder, tills böneklockan tillkännager det numinösa ögonblickets inträdande, varpå församlingen i känslan av den fulla gudsnärvaron »*framgår sin heligaste offergåva i bönen Fader vår*», som efterföljes av församlingens lovsång: »Ich hab' von Ferne, Herr, dein Thron erblickt». Så är »sakramentet» till ända, och gudstjänsten avslutas med postcommunio, benedicamus, välsignelsen och slutpsalm.

Det torde vara överflödigt att anmärka, att denne gudstjänst *ej har mycket gemensamt med nattvarden*. Det sakramentalas väsen består, enl. O., i den reala närvaron av den övervärldsligt Helige själv, såsom föremål för tillbedjan, gemenskap, besittningstagande, njutning. Denna Guds reala närvaro är ej bunden vid nattvarden allenast, ty »*Gud är, var han vill*». De firningsstunder, då den troende upplever denna närvaro, äro »*det sanna sakramentet, gent emot vil-*

ket alla världens högmässor, mässor, nattvardsfirande, tal o. s. v. bliva blott till barnsliga figurer.»

O:s liturgi påminner om den romerska genom däri av nattvardens innebörd förklarande moment, framför allt inträdandet av numen præsens, men påminner om den protestantiska genom inflätade församlingssånger, vilka som bekant ej organiskt sammanhåra med den romerska mässan.

Det skulle föra alldeles för långt att i en begränsad uppsats söka redogöra för alla förslag till gudstjänstförnyelse, som framkommit under den tid, varmed vi nu sysselsätta oss. Åt katolicismen tenderande riktningar likasom andra ännu på protestantisk grund kvarstående kännetecknas av det draget: *Mer tillbedjan i våra gudstjänster!* Tillbedjans tysta moment framhålls med särskild styrka. Somliga påfordra nattvardsgång vid varje gudstjänst eller åtminstone prästens självkommunion, om inga andra nattvardsfirande finnas, varvid församlingen då får andligen deltaga i nådens skatter. För att tillmötesgå tidens krav vill man ha olika slags gudstjänster: 1) rena predikogudstjänster; 2) rena nattvardsgudstjänster; 3) rena föredragsgudstjänster för utredande av de religiösa problemen; 4) gudstjänster för olika samhällsklasser, åldrar o. s. v. Här och var bryter man med de hävdvunna liturgierna och experimenterar med egna hugskott.

c. Liturgiska experiment.

Detta är ett ur liturgisk synpunkt skäligen milt uttryck; snarare borde man tala om »vidunderligheter». Här och var anordnas kyrkliga festspel med belysningseffekter, uppträdande av bekransade flickor i vita dräkter, som agera under

sång och deklamation i koret, där en tablå tillställdes med betlehemskrubba o. s. v., allt under stor tillströmning av nyfikenhetslystna skaror. Så förekommer även ett förslag till *de s. k. nyreligiösa kult.* Till grund härför ligger den tanken: Gud är den obekante guden, som döljer sig för oss och vilken vi blott kunna ana. Bön i vanlig mening är ett nonsens, som skulle man kunna tro på någon bönhörelse. Den är endast berättigad såsom en sorts säkerhetsventil för våra känslor. Människans egna moraliska strävanden äro religionens a och o. Man tänker sig i följd härav en gudstjänst, inledd med orgelspel och sång (naturligtvis måste nya psalmer anskaffas), högst 3 versar. Så föreläsande av något ur en diktares eller tänkares eller något nyreligiöst sällskaps skrifter på en 8—15 min. Så en konstnärlig avdelning med solo, kvartettsång, violin- eller cellospel. Så ett föredrag med maningar till ett rättfärdigt liv, avskedshälsning och orgelspel. Inför döden kommer all denna utarmade kristendom fram i sin ynkedom. Blommor och ljus vid kistan. Under tystnad lyftes den upp, sänkes i graven, då endast en dämpad hymn må sjungas om att allt är — slut. Det är ju konsekvent, när man lever utan hopp och Gud i världen.

Även socialdemokraterna torde ha känt, att deras ungdom efter utträdet ur kyrkan behövt någon högtidlighet såsom ersättning för konfirmationen. I ett »folkets hus» i Kiel anordnades en ungdomsfest, besökt av ett 60-tal barn i den stora millionstaden. Ett i idealistisk riktning hållet föredrag framfördes av en socialdemokratisk professor. Sång och musik ledsagade festligheten. Var och en av de unga fick en bok, och med handslag besegla-

des löftet om en rättskaffens vandel. Underligt nog ägnade parti-pressen mötet, ehuru besökt av 800

—900 personer, blott ett flyktigt omnämmande.

(Forts.)

F. M. Allard.

Kyrkomusikernas löneförmåner.

Vi annotera först med tillfredsställelse ur dagspressen följande meddelande såsom komplement till vad som yttrades i vår föregående artikel i ämnet:

Kantorerna böra få bättre löner. I yttrande över framställningarna om förbättrade avlöningsförmåner för organister, klockare och kantorer uttalar kammarkollegium som sin mening att det av kyrkomötet år 1920 antagna och vid riksdagen år 1921 framlagda förslaget till lag om kantorer icke bör utan en i vissa hänseenden genomgripande omarbetning ånyo underställas riksdagen och kyrkomötet. Fog synes ej saknas för önskemålet, att ifrågakvarande

talrika kår får sina löneförhållanden bättre ordnade.

Därnäst fortsätta vi publicerandet av insamlade uppgifter angående de av Domkapitlen stadfästade lönebeloppen för kyrkomusiker vid förenade tjänster. De här nedan meddelade uppgifterna återge de av Uppsala och Växjö domkapitel under år 1925 fastställda lönebeloppen. Det lägsta godkända beloppet för de sammanlagda löneförmånerna utgör för Årkestiftet 450:— kr. och för Växjö stift 400:— kr.

A. Adell.

Årkestiftet 1925.

Hamra kapellförsamling, Ljusnans kontrakt (1,726 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 600:— kr., till klockaren 100:—, till kyrkosångaren 100:— samt i skjutsbidrag 450:— kr. (Enligt beslut den 13. 5.)

Kungs-Husby och Torsvi församlingar, Trögds kontrakt (inv. 483 och 257 resp.). Kyrkomusikertjänsterna i båda församlingarna äro förenade med folkskollärartjänsten i Kungs-Husby. Kontanta löneförmånerna till organisten: 300:— kr. från vardera förs., till klockaren: avkastningen av klockarbolets utjord i Kungs-Husby, beräknat till 131:— kr. per år. (Beslut av den 1. 4.)

Ålands församling, Hagunda kontrakt (458 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 400:— kr., till klockaren 50:— kr. (Enligt beslut den 29. 4.)

Lunda församling, Seminghundra kontrakt (587 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 600:— kr., till klockaren avkastningen av klockarebolet. (Enligt beslut den 6. 5.)

Rö församling, Sjuhundra kontrakt (813 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 250:— kr., till klockaren 300:— kr. (Enligt beslut den 30. 6.)

Västlands församling, Örbyhus kontrakt (2,853 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 800:— kr., till klockaren avkastningen av klockarebolet, beräknat till 200:— kr. per år, för tjänstgöring vid 2 gudstjänster i månaden i annan kyrka i församlingen: 200:— kr., reseersättning: 175:— kr. (Enligt beslut den 10. 6.)

Frösthults församling, Fjärdhundra södra kontrakt (579 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 400:— kr., till klockaren 200:— kr. (Enligt beslut den 5. 8.)

Knifsta församling, Erlinghundra kontrakt (1,510 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 500:— kr., till klockaren 100:— kr. jämte inkomsten av boställe och avkastning av expropriationsmedel. (Enligt beslut den 15. 7.)

Alfta församling, Voxnans kontrakt (6,958 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 400:— kr., till kantorn 250:— kr. samt för ledande av kyrkokör 200:— kr. (Enligt beslut den 9. 9.)

Rasbokils församling, Vaksala kontrakt (684 inv.). Kontanta löneförmåner till organisten 550:— kr., till klockaren 150:— kr. (Enligt beslut den 14. 10.)